

MLETAČKA INKVIZICIJA I ISTOČNOJADRANSKA OBALA.
ANALIZA SUDSKIH PROCESA OD XVI. DO XVIII. STOLJEĆA

Lovorka ČORALIĆ

Hrvatski institut za povijest, HR-10000 Zagreb, Opatička 10

IZVLEČEK

Beneška inkvizicija (Santo Ufficio) je bila temeljna cerkvena ustanova, zadolžena za nadzor nad verskim življenjem državljanov. Beneški Sveti oficij je bil ustanovljen sredi 13. stoletja, obnovljen pa leta 1547, v času, ko se je na beneškem področju začel širiti protestantski nauk. Ob cerkvenih osebah (inkvizitor, nuncij, vikar, beneški patriarh) so Sveti oficij sestavljali tudi predstavniki posvetne oblasti (trije beneški plemiči - Tre Savi sopra eresia). Beneški državni arhiv hrani dokumente o več sto sodnih procesih, ki so potekali pred Oficijem od 1541. do 1794. leta. Vrsta procesov se nanaša na osebe po poreklu z vzhodnojadranske obale, posebej iz osvojenih beneških prekojadranskih ozemelj (Istre, Dalmacije, Boke). V delih hrvatskega, slovenskega in italijanskega zgodovinopisja so pretežno obravnavani procesi proti vidnim udeležencem protestantskega gibanja v Dalmaciji (Markantun De Dominis) in Istri (Baldo Lupetina, Aurelij in Peter Pavel Vergerij, Giovanni Battista Goineo in drugi). Glavni poudarek tega dela je na procesih proti manj znanim osebam, ki pa so tudi bile aktivni udeleženci v verskih in družbenih dogajanjih na celotnem prostoru vzhodnojadranske obale od 16. do 18. stoletja. Tematsko so obdelane te skupine preiskovalnih procesov: prestop v islam, grško pravoslavje, protestantizem, ljudsko praznoverje in preiskovalni postopki proti duhovnikom. Procesni beneškega Svetega oficija so s svojo številnostjo in tematsko raznovrstnostjo pomemben vir za preučevanje družbenih in verskih zgodovinskih dogajanj na širšem področju vzhodnojadranske obale v minulih stoletjih.

Opći podaci o mletačkom Svetom oficiju

Počeci mletačke inkvizicije zadiru u prvu polovicu XIII. stoljeća. Prvi povjesničar mletačkog Svetog oficija i gorljiv zagovornik državne neovisnosti od papinske crkvene politike - fra Paolo Sarpi (1552.-1626.) - ističe u svom traktatu o inkviziciji iz 1613. godine da je najkasnije 1249. godine osnovana državna magistratura koju su činila tri plemića. Ustanovu je, ističe Sarpi, osnovala mletačka vlada, a ne Sveta

stolica, te je stoga nesumnjiva i njena neodvisnost od Crkve i podložnost državnoj politici. Godine 1289. papa Nikola IV. odobrio je mletačkoj vladi da franjevci budu inkvizitori na području mletačkog dominija. Taj ugovor Sarpi smatra ravnopravnim sporazumom između dvije države te ga ističe kao krunski dokaz samostalnog djelovanja mletačke inkvizicije tijekom svih stoljeća. U vrijeme osnutka, kao i u stoljećima koja su slijedila, mletačka inkvizicija nije imala zapaženije djelovanje. Njeno obnavljanje započinje u prvoj polovici XVI. stoljeća, u vrijeme kada se protestantsko učenje započelo širiti mletačkim državnim područjem. Po uzoru na središnji Oficij u Rimu, koji je kao jednu od svetih rimskih kongregacija osnovao papa Pavao III. (bulom *Licet ab initio*, 21.VII.1542.), dekretom dužda Francesca Donà i šest mletačkih vijećnika 22.IV.1547. godine staroj su ustanovi inkvizicije pridodana nova obilježja i ovlasti. Izabrana su tri mletačka plemića - predstavnika svjetovne vlasti u novoobnovljenom Svetom oficiju za mletačko područje. Nazvani *Tre Savi sopra eresia* (ili asistenti) prvi mletački plemići zaduženi za nadzor nad svim oblicima krivovjerja i vjerskih zastranjenja na području Serenissime bili su Nicolò Tiepolo, Francesco Contarini i Antonio Venier. Asistenti su redovito bili najugledniji mletački plemići, članovi visokih državnih magistratura (često i Vijeća desetorice) te je njihova dob obično bila iznad šezdeset godina. Imali su mogućnost redarstvenog nadzora, provjere prijava, privođenja i uhićenja osumnjičenih, obavljanja prethodnih saslušanja i nadzora nad sveukupnim radom Oficija. Pazili su da zakoni i dekreti koje primjenjuje Sveti oficij ne proturječe zakonima mletačke države, spriječavali mogućnost zloupotrebe prijava te nastojali da se inkvizicija ne miješa u poslove svjetovnih zanimanja, posebice trgovine, pomorstva i obrta. U stvarnosti su bili izravni zastupnici duždeve vlasti i poradi svoje zadaće često su se sukobljavali s papinskim predstavnicima. Njihovom je djelovanju Sarpi posvećivao posebnu pažnju, smatrajući ih najizrazitijim predstavnicima mletačke javne vlasti i protutežom Svetoj stolici. Središnju vlast crkve u mletačkom Svetom oficiju predstavljao je papinski nuncij - prvi po važnosti predstavnik Rima za sve inkvizicijske sudove mletačkog državnog teritorija. Zadatak nuncija bilo je nazočenje sjednicama inkvizicije, posredovanje kod dužda i Senata, učešće prilikom vođenja procesa i nadgledanje pravovaljanosti donesenih odluka i presuda. Nuncij je ujedno bio i najspornija točka mletačko-papinskih odnosa u pitanjima djelovanja Oficija. U razdoblju kada su pojedini nunciji uzimali previše ovlasti, zadirali u svjetovna pitanja i izbjegavali mišljenja predstavnika državne vlasti, redovito je dolazilo do sporova. S vremenom je mletačka vlast upravo u nunciju vidjela najopasnijeg protivnika, te je njegovu djelatnost i ovlasti nastojala što više ograničiti. Uz nuncija, drugi čovjek papinskog povjerenja u Svetom oficiju bio je inkvizitor. Dok je djelovanje nuncija poglavito bilo usmjereno na zastupanje kolegija pred svjetovnim vlastima, dotle se uloga inkvizitora isključivo odnosila na procjenu vrste i stupnja krivovjerja, način vođenja procesa, cenzuru knjiga i rukopisa određenih za tisak i sl. U početku je inkvizitor bio franjevac konventualac, a od

1560. godine ta je dužnost pripala dominikanskom redu. Uz inkvizitora djelovao je i vice-inkvizitor ili vikar (komisar), koji ga je u odsutstvu imao pravo zastupati. Djelovanje papinskog inkvizitora u Mlecima također je dovodilo do sukoba sa svjetovnom vlašću koja je nastojala da inkvizitor bude s područja mletačkog dominija, smatrajući da "stranci" ne poznaju dovoljno konkretne političke i crkvene prilike u Republici. Dijecezansku vlast u Svetom oficiju predstavljao je mletački patrijarh (redovito Mlečanin) ili njegov generalni vikar. Na prijedlog mletačke vlade patrijarha je potvrđivao papa. Mletački Sveti oficij formalno je bio izravno podređen rimskoj središnjici. U svezi složenijih procesa sva se dokumentacija morala predavati Rimu, a nisu bili isključeni ni posebni savjeti koje je u svezi s osjetljivim odlukama Rim izravno slao. U praksi je, međutim, inkvizitor mogao davati savjete i određena naređenja, ali ne i utjecati na slobodu i autonomnost djelovanja članova Oficija. Mletačka je država nastojala, prije svega učestvom svjetovne vlasti i njenih predstavnika, spriječiti pretvaranje Oficija u tijelo nezavisno od države, kojim bi se ovlasti centralizirale i stekla neograničena mogućnost kontrole nad ponašanjem i kretanjem građana. Mleci su kao otvoreni grad koji je u onodobnoj Europi slovio kao simbol multikulturalnosti i slobode, zasnovane na suživotu više nacija i vjera, zasigurno nastojali i u crkvenom životu očuvati načela pune tolerancije. U tim je relacijama potrebno tražiti uzroke sukoba do kojih je dolazilo sa središnjim, rimskim Svetim oficijem, a koji su, uz brojna druga razmimoilaženja, postupno doveli do drastičnog raskida sa Svetom stolicom i do interdikta.

Prekršaji zbog kojih se dospijevalo pred sud inkvizicije bili su raznovrsni s obzirom na težinu krivovjerja odnosno odstupanje od službenog učenja Katoličke crkve. Optuživani su svi oni koji su pisali, govorili ili na neki drugi način djelovali protiv Svetog pisma, crkvenih pravila, svetih sakramenata i obreda, koncilskih dekreta ili papinih bula te su - odričući se načela Katoličke vjere - pristupali drugim vjerskim zajednicama. Isto su tako optuživani i svi oni koji su odricali značaj svetog ulja i svete vode, križa i svetačkih slika te se bogohulno izražavali o temeljnim načelima katoličkog nauka, a također i oni koji su pisali, čitali ili drugima davali knjige zabranjene Indeksom. Optuživani su svi koji ne pohađaju svetu misu, ali i oni koji nezakonito drže mise i podjeljuju vjericima sakramente ili oproste. Sudu inkvizicije nisu izmicali ni pasivni pristalice krivovjerja: oni koji su makar jednom, možda iz obične znatiželje, slušali propovijedi krivovjeraca ili im pružali pomoć u bijegu i materijalno ih pomagali. Nemali broj procesa poveden je, nadalje, protiv osoba za koje se utvrdilo da se bave magijom, prizivaju demone i vjeruju u njihovu moć, izgovaraju "magične" riječi i molitve, klanjaju se demonima i štuju ih, traže njihovu pomoć i vjeruju da je moć nečastivih sila veća od božanske.

Postupak je započinjao prijavom (denuncijacijom) koja je najčešće bila tajna jer se nastojalo zaštititi ime osobe koja otkriva identitet i krivnju optuženog. Nakon uhićenja optuženog, slijedio je, ovisno o težini prekršaja i društvenom položaju

optuženog, više ili manje dugotrajan postupak saslušanja od strane predstavnika inkvizicije. Osim optuženog, posebno su se ispitali njegovi poznanici, prijatelji i susjedi te svi koji su na bilo koji način mogli pripomoći razjašnjavanju nezakonitih postupaka i ponašanja okrivljenog. Optuženi se - ukoliko je sumnja potvrđena - smatrao opasnim po državu i društvo te je tada Svetom oficiju potporu pružala svjetovna vlast. Mnogi procesi pokazuju da optuženi nisu svjesno i svojom voljom postali sljedbenici krivovjerja. Nerijetko je bila riječ o neznanju i nepoznavanju osnovnih vjerskih pravila, ali i - posebice kada je riječ o ruralnim sredinama - ukorijenjenoj tradiciji pučke pobožnosti. Optuženi mlade dobi često nisu imali nikakve veze s krivovjermem već je njihova zabluda bila slobodnije poimanje svjetovnih lagodnosti i zabave. U tim se slučajevima proces završavao izricanjem preventivnih kazni i naredbom o kontroli ponašanja, ali ne i drastičnim kaznama. Tortura - postupak koji se najčešće povezivao s djelovanjem inkvizicije - primjenjivan je na mletačkom području u malom broju primjera. Jednako tako, mletačka je inkvizicija vrlo rijetko primjenjivala najdrastičniju - smrtnu kaznu. Većina prekršaja kažnjavana je tzv. duhovnim kaznama koje su započinjale izricanjem formule odricanja (*abiurazione*), čime se smatralo da se optuženi, bez prisile i svojom dobrom voljom, u potpunosti odriče načela krivovjerja i vraća "u krilo Svete rimske crkve". Optuženi podložni duhovnim kaznama morali su, nadalje, tijekom idućeg vremena tjedno ili dnevno izgovarati molitve, nazočiti svetoj misi, ispovijedati se i pričešćivati (obvezno na Božić, Uskrs, Uzašašće i dan Svih Svetih) te davati milostinju (*elemosina*) namijenjenu pobožnim djelima. Teške kazne su sadržavale osudu služenja na galijama, zatvorsku kaznu, protjerivanje sa mletačkog državnog teritorija, zapljenu dobara, gubitak časti, privilegija i prava te izopćenje. Smrtne osude su primjenjivane u neznatnom broju primjera. Mletačka inkvizicija bila je, i prema mišljenju suvremenika tadašnjih događanja, i prema današnjem sudu historiografije, znatno manje ispunjena krvavim procesima i stradanjima nevinih žrtava. Tome je, nedvojbeno, najviše pridonijelo aktivno učešće predstavnika svjetovne vlasti, čime je državni nadzor nad osjetljivim pitanjima krivovjerja bio daleko djelotvorniji.¹

Historiografija

Problematika zastupljenosti osoba podrijetlom sa istočnojadranske obale u procesima mletačke inkvizicije najpodrobnije je obrađena u studijama koje se bave istarskom crkvenom i društvenom povjesnicom. Ponajprije je riječ o procesima pro-

¹ O povijesti mletačke inkvizicije postoji opsežna literatura. Vidi temeljna djela: Cantù, 1865, 1866; Cecchetti, 1874; Albanese, 1875; Vecchiato, 1891; Paschini, 1959; Bouwsma, 1968; Eresia, 1974; Grendler, 1977; Grendler, 1979; Olivieri, 1981; Cultura e società, 1984; Pullan, 1985.

tiv pristaša protestantske vjere, kojih je nemali broj zabilježen u većini istarskih gradskih središta tijekom XVI. i XVII. stoljeća. S obzirom na pripadnost historiografije, najveći broj radova potječe iz pera povjesničara koji stvaraju na talijanskom jeziku. Tako je još krajem prošloga stoljeća istarska historiografija započela s sustavnim istraživanjem i objavljivanjem građe o sudionicima protestantskog pokreta koji su ponikli s istarskog tla ili su životom i djelovanjem bili vezani uz njega. U časopisu *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* (dalje: AMSI), osnovanom u Poreču 1884. godine, objavljen je već u trećem godištu popis Istrana protiv kojih je vodio postupak mletački Sveti oficij (1886, 2, 179-218.). Riječ je o stotinjak procesa u razdoblju od 1548. do 1591. godine koji su, prema naslovu priloga, tumačeni kao *Processi di luteranismo in Istria*. Već i letimičnim uvidom u vrste optužbi vidljivo je da na protestantizam otpada tek dio procesa te da je mletačka inkvizicija dovođila pred sud velik broj Istrana (ali i Primoraca, Dalmatinaca i dr.) zbog različitih drugih vidova krivovjerja i neprimjerenog ponašanja (pučko praznovjerje, magija, priležništvo, prelazak na drugu vjeru, vrijeđanje Crkve, posjedovanje i širenje zabranjenih knjiga i sl.). U više nastavaka koje je redakcija časopisa objavljivala tijekom idućih godina,² donesena je vrijedna građa iz mletačkog Državnog arhiva koja se odnosi na procese protiv sljedbenika Lutherova nauka u gradovima Mletačke Istre. Od novijih radova u ediciji AMSI vrijedno je izdvojiti prilog Cuscita *Sinodi e riforma cattolica nella diocesi di Parenzo* u kojem se autor osvrće na širenje protestantizma, ali i druge vidove krivovjerja u Porečkoj biskupiji te opisuje djelovanje vodećih predstavnika (Petar Pavao i Aurelije Vergerije, M. Vlačić, B. Lupetina i dr.).³

Brojnim radovima, objavljenim prvenstveno u godišnjaku rovinjskog Centra za povijesna istraživanja (*Atti Centro di ricerche storiche-Rovigno*), Antonio Miculian je dao značajan doprinos poznavanju do tada gotovo nekoristene građe iz talijanskih arhiva. Koristeći izvornu građu (procesne Svetog oficija) iz arhiva u Mlecima i Udinama, nastojao je pokazati uključenost Mletačke Istre u tadašnje protestantske tokove zapadne Europe. Međutim, iako je autor naslovima radova upućivao kako je riječ o protestantskoj reformaciji na istarskom tlu, vidljivo je da se u nemalom broju primjera radi o drugim vidovima krivovjerja ili o prekršajima koji su ulazili u djelokrug inkvizicije u Udinama i Mlecima (magija, prijelaz na islam, bigamija, konkubinat, grčka shizma i dr.).

U sintezama istarske povijesti na talijanskom jeziku poglavlja o odjecima protestantizma i djelovanju Svetog oficija na istarskom tlu sažeto su obrađena i uključena u onodobna zbivanja. Tako je još 1879. godine Carlo De Franceschi u pregledu istarske prošlosti ukratko upozorio na odjeke protestantizma u Mletačkoj Istri,

² AMSI, 1902, 18, 44-74, 248-273; 1903, 19, 35-55; 1904, 20, 46-77, 283-345.

³ AMSI, 1975, 113-223.

djelovanje Svetog oficija u Kopru i Izoli, kao i na 110 procesa protiv Istrana u mletačkom Državnom arhivu (De Franceschi, 1879, 290-295). Izdvajajući pojedinačne procese, autor se uglavnom zadržao na najreprezentativnijim primjerima (Lu-petina, Vergerije, protestantski krug u Kopru i Piranu). Franceschijeve navode slijediti će kasnije i drugi proučavatelji istarske crkvene povjesnice. Blizak De Franceschiju može se smatrati još i osvrt Silvestria (1903, 479-484), koji jasno ističe da u procesima mletačke inkvizicije protiv Istrana nije uvijek riječ o protestantizmu, već i o drugim vidovima vjerskog zastranjenja.

Ulogu Svetog oficija u suzbijanju protestantskog krivovjerja u Istri naglašava u poglavlju o odjecima reformacije na istarskom tlu Benussi (1924, 309-313), a Sestan (1965, 67-68) se u kratkom osvrtu na odjeke reformacije uglavnom zadržava na kulturnom i političkom značaju djelovanja istarskih protestanata.

Crkvena povijest Istre bilježi više djela u kojima je moguće pronaći podatke o djelovanju inkvizicije i procesima protiv Istrana. U prvom primjeru izdvaja se djelo Pietra Kandlera (1883, 23-24) u kojem se kroz kronološke natuknice govori o općem stanju na području crkvene uprave Poreča i Pule te ukratko navodi djelovanje i utjecaj P. P. Vergerija i M. Vlačića. Nasuprot tome, knjiga Pavata (1960) jedan je od najboljih priloga poznavanju djelovanja inkvizicije u Istri, ali i značajan pomak u istraživanju procesa protiv Istrana u Mlecima. Iako se i Pavat najviše zadržava na procesima vezanim uz protestantizam, uočava njihovu različitost i posebno odvaja procese koji su vođeni i poradi drugih oblika krivovjerja. Za istarsko područje (Pula) u vrijeme reforme važan je i rad Pitasija (1970, 1-65) te djelo Carla De Franceschija o odjecima reformacije u Pazinskoj knežiji (De Franceschi, 1964, 210-219).

Povijest istarskih gradova obrađena je u nizu zasebnih monografija. Iako je osvrt na pojave protestantizma redovito krajnje sažet, ipak - posebice kada je riječ o gradovima u kojima je bilo nešto više sljedbenika Lutherova nauka (Vodnjan, Pula, Motovun, Labin) - sadrži i podatke o djelovanju inkvizicije na istarskom tlu, kao i o nekim značajnijim procesima u Mlecima (Cella, 87-98; Forlati Tamaro, 1971, 66; Papo, 1974, 172-173; Dignano, 1975, 62-66; Benedetti, 1975, 100; Cuscito-Galli, 1976, 155-156).

Od pojedinačnih radova istarske historiografije na talijanskom jeziku izdvaja se još nekoliko radova u časopisu *Pagine istriane*,⁴ te prilozi u zborniku *L'Umanesimo in Istria* (Vasoli, 1983, 37-61; Salimbeni, 1983, 167-192).

Još od prošlog stoljeća talijanska historiografija obiluje opsežnim monografijama o povijesti hereze na području Apeninskog poluotoka, zahvaćajući širok vremenski raspon od srednjega do novog vijeka. U neke od njih uključen je i istarsko-dalmatinski prostor te spomenut životni put vodećih protestanata (Vlačić, Dominis,

⁴ Tematski broj, I, 4, Pola 1950. Posebno usp.: Schuller, 1950, 63-68; Cogliuvina, 1950, 69-73.

Lupetina, Vergerije).⁵ Novijeg je datuma monografija Stelle (1969, 81-97) 81-97.) u kojoj je posebno zanimljiv osvrt na djelovanje Ivana Jurja Petrisa s Cresa (stric glasoovitog mislioca Frane Petrisa), optuženog (1550. god.) i suđenog zbog širenja anabaptističkog nauka u Istri i Dalmaciji. Od studija koje se isključivo bave djelovanjem mletačkog Svetog oficija potrebno je spomenuti i rad Bellondija (1902). Opširno prepričavajući procese mletačke inkvizicije, autor spominje i slučaj dubrovačkog svećenika Serafina Gradića (1589: nezakonito vršenje crkvene službe, konkubinat), Šibenčanina fra Petra Mauria (1642: vrijeđanje Crkve), Trogirana Trankvila Andreisa (1577-1578: tiskanje zabranjenog rukopisa), Klare Schiavone (1678-1679: magija), klerika Ivana Toresinia iz Zadra (1741: vrijeđanje Crkve) i dr.

U hrvatskoj su historiografiji svi vidovi povezanosti hrvatskih krajeva s mletačkom inkvizicijom redovito uključeni u razmatranja o širenju i odjeku protestantizma. Svi istraživači protestantskog pokreta pokušavali su odgovoriti na slična istraživačka pitanja: utvrđivanje podrijetla i pravaca širenja protestantizma te djelovanje vodećih predstavnika i njihov doprinos hrvatskoj kulturnoj baštini. Utjecaji s mletačkog prostora, kao i djelovanje Svetog oficija, promatrani su isključivo kada je riječ o Istri te su u tom kontekstu spomenuti procesi pokrenuti u Mlecima.⁶ Zanimljivo je da su se protestantima s hrvatskog prostora u velikoj mjeri bavili povjesničari književnosti i kulture. U njihovim monografijama podatke o mletačkom Svetom oficiju susrećemo kada je riječ o obradi životopisa znamenitijih osoba iz Istre (B. Lupetina, M. Vlačić, P.P. Vergerije) i Dalmacije (M. de Dominis).⁷ Nešto više podataka o mletačkoj inkviziciji u Istri sadrži kulturna povijest Hrvatske Zvane Črnje (1964, 287-299), koji romansiranim stilom obrađuje tragičnu sudbinu istarskog franjevca Balde Lupetine. Djelovanje Svetoga oficija u Mlecima doticali su i autori koji u svojim djelima monografski obrađuju životni put protestantskih vođa s hrvatskog područja (Ljubić, 1870; Ljubić, 1870A; Laszowski, 1909; Mirković, 1938; Mirković, 1960). Usputni spomen mletačke inkvizicije sadrži djelo Dane Grubera (1924, 233-235), a jedan od rijetkih radova koji se u cjelosti bavi procesom protiv jednog Dalmatinca u Mlecima je prilog Grge Novaka (1952-1953, 596-603). Na kraju, moram spomenuti i nekoliko svojih radova, mahom nastalih na osnovi vrela iz mletačkog Državnog arhiva, a u kojima su obrađene brojne skupine procesa protiv Hrvata sa istočnojadranske obale (Čoralić, 1995; Čoralić, 1996; Čoralić, 1996A; Čoralić, 1997).

⁵ Cantù, 1865, I/104-147; Cantù, 1866, II/174-209; Benrath, 1887, 17, 45-50, 61-62; Comba, 1897, II/325-357, 361-394, 397-473; Church, 1935, I/134-139, 267-279; Church, 1935, II/155-190; Cantimori, 1939; Lemmi, 1939, 100-106.

⁶ Podroban osvrt na rezultate hrvatske i talijanske historiografije vidi u: Crnković, 1985, 47-62.

⁷ Bučar, 1910, 23-24; Bučar, 1917, 161-186; Vodnik, 1913, 191-204; Kombol, 1961, 204-207; Georgijević, 1969, 12-37.

De Louis iz. m. j. 1621. assistent
 et le... de...
 Coram...
 In...
 sponse conjugis Martinus Velinkovich filius Jois de Coprivnica
 de Croatia miles et. aa. 28. m. qui a medio juramento
 ut supra exposuit, medianse fidei pube iurato in d. d. t.
 p. d. Donato Petri Capellano sig. domus Cathedrae m. d. d.
 Jo son nato in coprivnica città della Croatia sotto l'imperio, di
 padre et matre xpiani, et uenuto tale sino all'età de 15.
 anni di et doppo fui preso da turchi, dove era quali
 son stato 4. anni, uiscendo sempre da xpiano. Et se houesse
 creduto di poter capitare in queste parti, deo guarda ch' io
 mi houesse mai fatto turco, come mi son fatto sforza-
 tamente, et se ben uiscendo come loro esteriormente margini-
 do come indifferente, nondimeno uedeo quello che ue-
 dono li altri xpiani. Et in particolar non ho mai creduto
 che macometto fosse profeta di deo, ne altra cosa tenuta
 in turchi. come turcho ho chiamato osiman, et se
 lui feci quei atti che loro in turcheuano di chiamar maco:
 netto et feto di deo, non intendo niente, non sapendo
 la lingua turcho, ne uedeo niente, anzi neanco son
 stato arcomesso da loro. ma ho creduto sempre che xpo
 h. q. s. uero deo. e tutto quello che uede e tenere la s.
 matre chiesa cat. et ap. romana, sotto la quale naqui
 e fui allevato. Hora plubito di questo mio manamen-
 to, son comparsa quanti questo sacro to. a d. d. man-
 dare ordono, et per esse di nuovo aggregato al primo
 della s. matre chiesa cat. et ap. roma.
 In...
 Tribunal de eorum, ab eorum p. am. h. l. i. b. q. u. in s. c. t. a.
 Turca, de uoluntate, et absolutus ab eorum si quam debere
 ipsam admitt. in quoniam s. p. t. u. l. i. s. q. u. de facto ab eorum u. t.
 d. a. s. absolutus fuit ad uicelam et d. m. i. s. t. a. s. u. p. m. i. p. e. r. o. s. s. a.
 l. u. a. n. t. u. t. p. 3. a. n. n. o. s. q. u. o. f. u. t. u. r. o. s. c. o. n. f. i. t. e. a. t. u. r. s.

Početna stranica procesa protiv Martina Velinkovića iz Koprivnice, optuženog za prijelaz na islamsku vjeru (Archivio di Stato di Venezia, Santo Uffizio, busta 98, god. 1642.).

Procesi arhivskog fonda "Santo Ufficio"

U Državnom arhivu u Mlecima (*Archivio di Stato di Venezia*, dalje: ASV) čuva se fond inkvizicije (*Savi all'eresia, Santo Ufficio*, dalje: SU). Manji dio fonda sadrži odredbe Velikog vijeća, Senata, Vijeća desetorice i pravnih savjetnika (*Consultori in jure*) u svezi djelovanja inkvizicije na mletačkom državnom području od 1289. do 1788. godine. U svezi s djelovanjem inkvizicije u istom su fondu pohranjeni sljedeći spisi: pisma upućena rektorima (1766. god.) i pisma koja upućuju rektori (1539-1788.) te inkvizitora na Terra fermi (1641-1649.); spisi izdvojeni iz tajnih pisama službe *Capi del Consiglio dei Dieci* (1483-1792.); popis inkvizitora iz reda domikanaca (1560-1755.), odredbe o imenovanju vikara na Terra fermi te različiti drugi dokumenti. Najveći dio fonda pripada procesima koji su pred Oficijem vođeni u Mlecima od 1541. do 1794. godine. Ukupno broje 150 busta, unutar kojih se nalazi preko tisuću procesa. Snalaženje u građi olakšava opće kazalo u kojem su abecednim redom navedna sva imena optuženih, njihovo podrijetlo, vrsta optužbe, godina vođenja procesa te broj buste unutar koje se proces nalazi⁸ Kada je riječ o procesima protiv osoba s istočnojadranske obale, najpouzdanija uputa za njihovo traženje je oznaka podrijetla optuženog. Pri tom je dio optuženih označen imenom matičnog grada, a dio regionalnom odrednicom (Istra, Dalmacija, Bosna, Schiavonia i sl.). Za cjelovit uvid u broj procesa nije, međutim, dovoljno samo konzultirati upute iz kazala. Iako je vrlo dobar vodič za otpočinjanje istraživanja, kazalo ipak nije sasvim pouzdano i potrebno ga je provjeravati izravnim uvidom u spise.

U ovom radu obradit ću procese inkvizicije protiv osoba podrijetlom s istočnojadranske obale, poglavito iz tadašnjih mletačkih pokrajina Dalmacije i Albanije (Albania Veneta) te iz hrvatskih krajeva pod turskom upravom. Procese protiv osoba iz Mletačke Istre nisam uključila u razmatranje, ponajprije iz razloga što je velik dio njih popisan, raščlanjen i objavljen u prethodno spomenutim radovima istarskih povjesničara. Procese ću obraditi po tematskim skupinama te u najsazetijim crtama razmotriti njihov temeljni sadržaj.

Krivovjerje, magija, blud: žitelji mletačkih istočnojadranskih stečevina u procesima mletačke inkvizicije

Sudske spise mletačke inkvizicije u koje su uključeni i procesi protiv osoba podrijetlom s istočnojadranske obale moguće je svrstati u nekoliko temljenih skupina. Prva skupina odnosi se na optuženike privedene inkviziciji poradi prijelaza sa katoličke na islamsku vjeru. U općem kazalu fonda Svetoga oficija takvi su procesi zabilježeni oznakama *maomettismo* ili *eresia in genere*. Najstariji proces potječe iz

⁸ O arhivskom fondu Svetog oficija vidi: Da Mosto, 1937, I/181-182.

1591. godine, a svi ostali pripadaju prvoj polovici XVII. stoljeća. Unutar toga, vremenski kratkoga razdoblja, čak su četiri procesa vođena 1642., a tri 1647. godine. S obzirom na spol, u 11 procesa ispitivani su muškarci,⁹ dok su žene pred sud mletačke inkvizicije izvedene u 5 slučajeva.¹⁰ Prema podrijetlu optuženih prednjače mjesta koja su tada pod turskom vlašću (Dolac u Poljicama, Podgora kraj Makarske, Spič u Boki, selo Brosinčević kraj Kotora, Dugopolje kraj Klisa, Knin, Vrana i selo Zimonić u Gackom polju). U strukturi zanimanja prednjače vojnici od kojih su neki službu započeli u turskoj vojsci, a neki su u kršćanske postrojbe dospjeli nakon oslobođenja iz turskog zarobljeništva. Od ostalih zanimanja spominju se po jedan pomorac i obrtnik. Starost je u rasponu od djetinje dobi (12 godina) do starosti (66 godina), pri čemu prednjače osobe u zreloj životnoj dobi (prosjeak iznosi 33 godine). Različiti su motivi i dob dospjeća u tursko ropstvo. U primjeru ispitivanih koji su kao djeca dospjeli u zarobljeništvo, riječ je o osobama koje su obitavale na području pod turskom vlašću. Provodeći u islamskom okružju veći dio života, oni su u cjelosti prihvaćali islamske vjerske i društvene običaje. Optuženi koji su u zreloj životnoj dobi dospjeli u tursko ropstvo najčešće su zarobljeni u bitkama, prilikom putovanja morem ili su nasilno odvedeni iz mjesta u kojima su stanovali. Broj godina koje oni provode u turskim gradovima nije velik (najčešće do 10 godina) te je i njihova svijest o pripadnosti katoličkoj vjeri izrazitija. Kao zarobljenici, ponekad optuženi za odupiranje turskoj vojsci, prisiljavani su - pod prijetnjom smrtne kazne i uz batinjanja i boravak u surovim tamnicama - na odricanje od svoje vjere. S druge strane, uz uvjet da prihvate islam, nuđen im je život, vojna služba i druge povlastice. Prigodom davanja iskaza članovima Oficija, ispitivani su napuštanje svoje vjere branili pritiskom i prijetnjama kojima su bili izloženi. Optuženi su pred inkviziciju pristupali dragovoljno. Odluku da se podvrgnu istražnom postupku u Mlecima poticali su redovnici (franjevci i dominikanci), koje su upoznali još u Dalmaciji. U Mlecima im je od velike pomoći bio Zavod za obraćenike (katekumene), predstojnik kojega je nerijetko dalmatinski svećenik ili fratar. Svećenici i redovnici koji su ih poticali na traženje oprosta, davali im kratke osnovne poduke i prisjećali ih osnovnih načela kršćanske vjere, obično su i njihovi prevoditelji pri istražnom postupku. Nijedan od ispitivanih, naime, nije govorio talijanski, već "ilirski" jezik. Zanimljiva su imena prevoditelja: u nekoliko primjera susreće se predstojnik Zavoda za obra-

⁹ Spominju se: Natale iz Perasta (1591), Andrija Michlini iz Korčule (1610), Juraj Jurišić iz sela Dolac u Poljicama (1617), Rade Carli iz Spiča (1619), Ivan Giuguch iz Bosne (1629), Ivan Tušepić iz Podgore (1634), Marin Zed iz Banja Luke (1642), Petar Aderno iz Šibenika (1642), Martin Velinković iz Koprivnice (1642), Nikola Vuko Givancia iz sela Brosinčević kraj Kotora (1642) i Juraj Mirković iz Dugopolja kraj Splita (1643). Vidi: ASV, SU, b. 68, 70, 72, 73, 87, 91, 98.

¹⁰ Helena pok. Pavla iz Bosne (1622), Stana pok. Luke sa Brača (1638), Magdalena pok. Melina iz okolice Knina (1647), Anastazija Vigrenić iz Vrane (1647) i Katarina pok. Novaka iz sela Zimonić u Gackom polju (1647). Vidi: ASV, SU, b. 77, 95, 103.

ćenike Jeronim Paštrić, zatim Trogirani Jerolim Kažotić i Ivan Ćipiko, Ivan Tomko Mrnavić iz Šibenika, Ivan Bakuzina iz Zadra, Hvaranin Ivan Barocio, dominikanac Petar de Iudicibus iz Splita, vojnik Juraj iz Uskoplja u Bosni i dr. Procesi su opsegom neveliki i ne prelaze nekoliko stranica pisanog dokumenta. Čitav tijek procesa, kratkotrajno vođenje istrage te izricanje najblažih - duhovnih kazni - uz redovitu dodjelu oprosta, govori da se prekršaj o kojem je ovdje riječ nije smatrao pogubnim po vjersko i državno ustrojstvo. Većina je slučajeva rješavana tekuće - jednoobraznim ispitivanjem i redovitim davanjem oprosta i odrješenja.

U spisima Svetoga oficija pohranjeno je i nekoliko procesa protiv osoba optuženih za dvostruko krivovjere: grčku shismu i prijelaz na islam. Od četiri takva procesa, tri uključuju prijelaz na pravoslavlje i islam, a jedan samo grčku shismu.¹¹ Zahvaćeno je razdoblje od 1590. do 1677. godine, pri čemu tri procesa pripadaju razdoblju XVII. stoljeća. Optuženi su podrijetlom s područja istočnojadranske obale u sastavu mletačkog dominija (Šibenik, Paštrovići, okolica Kotora) i iz Bosne. Osim Antonije iz Šibenika, ostali optuženi su iz krajeva koji su granični ili u sastavu turske stečevine te u kojima su već više stoljeća prisutne izrazite demografske promjene. Stoga ne začuđuje da pripadnost (narodnosna i vjerska) osoba optuženih za dvostruku shismu nije uvijek moguće pozdano utvrditi. Osobe koje stupaju pred sud inkvizitora promijenile su, stjecajem okolnosti na koje nisu mogli utjecati, čak tri vjeroispovijesti. Neutvrđena podrijetla, rođeni i odgajani kao greci, zarobljeni i prisiljeni postati Turci, oni su, u trenutku izbavljenja iz ropstva, primali treću - Katoličku vjeru. Iako je riječ o samo nekoliko primjera, sudbine ovih obraćenika zanimljivo su svjedočanstvo o složenim okolnostima življenja na europskom jugoistoku u XVII. stoljeću.

U sklopu proučavanja zastupljenosti žitelja sa istočnojadranske obale u procesima mletačke inkvizicije posebno istaknuto mjesto pripada problematici protestantizma. Optužbe za privrženost Lutherovim sljedbenicima pretežito datiraju u razdoblje od druge polovice XVI. do kraja XVII. stoljeća, a kao protagonisti se spominju istaknute osobe iz crkvenog, društvenog i kulturnog života Istre, Kvarnera i Dalmacije. Ovdje nas zanimaju procesi protiv osoba iz krajeva koji su u velikoj mjeri ostali po strani od vodećih žarišta protestantske misli. Riječ je o nevelikom broju istražnih postupaka mletačke inkvizicije vođenih u razdoblju od sredine XVI. do 60-ih godina XVII.

¹¹ Spominju se sljedeće osobe: Antonija iz Šibenika, stanovnica Mletaka u kući grčkog trgovca Teodora (1590); Ivan pok. Rade iz Bosne (1618); Andrija iz Paštrovića (1644) i Petar Milović iz sela Orahovac u Boki (1677). Vidi: ASV, SU, b. 67, 72, 89, 101.

stoljeća.¹² Optuženi potječu iz dalmatinskih gradova i otoka (Šibenik, Korčula, Brač) te iz bokeljskoga Kotora. Trojica optuženih nositelji su svjetovnih zanimanja (pomorci, brodski pisar), dok se u ostalim primjerima radi o duhovnim osobama (franjevci i dominikanci). Mjestom djelovanja optuženi su vezani za talijanske gradove (Mleci, Padova), dalmatinsko i kvarnersko područje te - poradi potreba svojih zanimanja - različite druge zemlje i krajeve (Tursko Carstvo, Engleska, itd.). S obzirom na ulogu u tadašnjim crkvenim događanjima, gotovo svi optuženi su potpuno anonimne osobe. Iznimku predstavlja šibenski franjevac Jeronim Divnić, profesor teologije i gvardijan samostana Sv. Frane u Šibeniku, kustos zadarske kustodije te sakupljač građe o prošlosti matičnog samostana (*Codex Difnicus*). Dio procesa započet je u Dalmaciji, odakle je mletačkom Svetom oficiju kasnije prosljeđena dokumentacija potrebna za nastavak procesa. Zajedničko većini optuženih je pristajanje uz karakteristična protestantska načela: prihvaćanje teorije o predestinaciji, odricanje papinskog autoriteta, postojanja čistilišta, važnosti molitvi, indulgencija, bezgrešnosti Blažene Djevice Marije, štovanja svetaca i svetih slika te zagovaranje siromaštva i skromnosti nasuprot sjaju i raskoši predstavnika katoličkog vrha. Svjedoci nazočni istražnom postupku su osobe koje su tijekom proteklog vremena na različite načine bile povezane s optuženima te su dobro poznavale njihov vjerski život, običaje i sklonosti. U tri primjera procesi nisu dovršeni, a sudbina optuženih nije poznata. U primjeru fra Jeronima Divnića iz Šibenika i fra Ivana iz Kotora rezultat istrage je pokazao kako su objede protiv njih neistinite te su obojica oslobođeni. U procesima u kojima je istraga dovedena do kraja redovito se izriče konačna presuda. Ovisno o težini i vrsti prekršaja, optuženi se kažnjavaju duhovnim kaznama, privremenim ili trajnim izgonom s mletačkog teritorija te javnim činom odricanja od hereze. U sklopu razmatranja procesa zanimljiv je spomen poznatijih duhovnih osoba. Tako se, primjerice, u procesu protiv Šibenčanina Frane Regola, kao svjedok navodi Lodovico Beccadelli, tadašnji biskup grada Ravello u Napuljskom kraljevstvu i apostolski legat a latere, kasnije dubrovački nadbiskup (1555-1564.). U podužem procesu protiv fra Ivana iz Kotora spominje se kao važan sudionik Hanibal Grisonio, tadašnji povjerenik mletačke inkvizicije za Istru i Kvarner, čiji su izvještaji Svetoj stolici važan izvor za poznavanje vjerskih prilika na jadranskom sjeveru. U istom je procesu više puta naglašena uloga Ivana Petra Celsa, inkvizitora sa sjedištem u Kopru. Najviše osoba iz tadašnjeg crkvenog života Dalmacije spomenuto je u procesu protiv bračkog dominikanca i doktora teologije Alberta Fertilia, tada vikara Trogirske biskupije. U svojstvu svjedoka ili potpisnika optužbi

¹² Obradeni su procesi protiv sljedećih osoba: Frane Regola iz Šibenika (1553), fra Jerolima Divnića iz Šibenika (1563), fra Ivana iz Kotora (1564), Mihovila Bazilija iz Korčule (1565), Ivana Regola iz Šibenika (1565), dominikanca Alberta Fertilia sa Brača (1619), Petra Mauria iz Šibenika (1642) i Šimuna Nalošića sa Korčule (1662). Vidi: ASV, SU, b. 11, 17, 20, 25, 73, 98, 110.

Lincea
 Io *Niccolò Saracca* figlio di *Nicola* *Abiuratore* *Niccolò Saracca* dell'età mia d'anni 32 incirca, Constituito personalmente in Giudicio, & inginocchiato auanti di Voi *Reu. Prae My. Sta del S. Of. di Venezia*

Hauendo auanti gli occhi miei gli Sacrosanti Euangelij, quali tocco con le proprie mani, giuro che sempre hò creduto, credo adesso, e con l'aiuto di Dio crederò sempre per l'auuenire tutto quello, che tiene, crede, predica, & insegna la Santa Cattolica, & Apostolica Romana Chiesa: Mà perche da questo S. Officio, per le cose contenute nella mia Spontanea Comparfa, sono stato giudicato *uenerabile* sospetto d'Heresia, cioè d'hauer tenuto, e creduto, che sia lecito ad vn Cristiano Cattolico *il sacrificio di parimenti* *scrittura* *cuore* *di Calamina con' ab-*
tuso del sacrificio della Santa Motta, come più diffinire
in deo mia pronuncia comparfa à fine, che iustitiero
con felicità i proprii interessi.

Per tanto volendo io leuare dalla mente de Fedeli di Christo questa *uenerabile* suspizione, contro di me con si giuste ragioni concetta; Abiuro, Maledico, e Detesto le dette Heresie, & Errori; e generalmente ogni, e qualunque altra Heresia, & Errore, che contradica alla detta Santa Cattolica, & Apostolica Romana Chiesa. E giuro, che per l'auuenire non farò, nè dirò mai più cosa, per la quale si possa di me hauer tal sospizione: Nè meno haurò pratica, ò conuersatione d'Heretici, ouero che siano sospetti d'Heresia; mà se conoscerò alcun tale, lo denonciarò all'Inquisitore, ò all'Ordinario del Luogo, doue mi trouerò. Giuro anco, e prometto di adempire, & offeruare infieramente tutte le Penitenze, che mi sono state, ò mi saranno da questo S. Officio imposte; Li contrauenendolo ad alcuna di queste mie promesse, e giuramenti (che Dio non voglia) mi sottopongo à tutte le Pene, e Castighi, che sono da Sacri Canon, & altre Constitutioni generali, e particolari contro simili Delinquenti imposte, e promulgate. Così Iddio m'aiuti, e questi suoi Sacrosanti Euangelij, che tocco con le proprie mani.

Io *Niccolò Saracca* — — — suddetto hò abiurato, giurato, promesso, e mi son obligato, come di sopra: in Fede del vero hò affirmata di mia propria mano con *mia scrittura* la presente Cedola di mia abiuratione, e recitala di parola in parola.

questo di 27 del mese di *Maggio* dell'Anno 1716

Io *Niccolò Saracca* *Abiuratore*

S. Officio, & immediatè post recitationem predictae Schedules de verbo ad verbum, presentibus istem Testibus, citatus
 fuit à P. S. *absolutus ad cautelam ab exco- nunicatione,*
 quam praemissorum causa, & occasione quomodolibet sursum incurerat: & Communi- cationi fidelium, parti- cipatione Ecclesiasticorum Sacramentorum, & Sanctae Matris Ecclesiae unitati, ac Summo resistens, presentibus pro Testibus qui supra.

112 113 *Fr. Hyacinthus* *Abi. Publicus ab Officio S. Off. Not. vicarius*

Tekst odricanja od hereze. Iz procesa protiv dubrovačkog neofita Nikole Sarace (1716.); (Archivio di Stato di Venezia, Santo Uffizio, busta 138.).

navode se trogirski primicer Mihovil Grisogono, arhiprezbiter Matija Dragono, vikar Dalmatinske dominikanske provincije Nikola Vitali i brojni drugi svećenici nižih zvanja i službi. Zanimljivo je da se kao osoba koja je utjecala na Fertiliove sklonosti prema protestantizmu izrijeком spominje mnogo čuveniji sljedbenik Lutherova nauka, Rabljanin Markantun de Dominis. U procesu vođenom protiv šibenskog stanovnika francuskog podrijetla Pietra Mauria, kao svjedoci, tužitelji i istražitelji spominju se istaknute osobe iz javnog života grada (plemići Grgur i Ivan Detrico, sudski kancelar Ferdinand Fondra, kanonik Julije Zaccaria, učitelj Jakov Laiman iz Flandrije, zadarski inkvizitor Kornelio Nassi i dr.). Većina optuženih nije kažnjena teškim kaznama već uobičajenim duhovnim pokorama. Njihovi se slučajevi mogu ubrojiti u niz sličnih procesa koje je mletačka inkvizicija vodila na cjelokupnom državnom području u drugoj polovici XVI. i u XVII. stoljeću.

Raznorodni vidovi pučkog praznovjerja ubrajaju se u najčešće optužbe koje terete sudionike istražnih postupaka mletačkoga Svetog oficija. Žitelji mletačkih pokrajina Dalmacije i Albanije javljaju se u nizu takvih procesa u više uloga: kao svjedoci, istražitelji, osumnjičeni te kao prvooptuženi. Primjeri neizravnog sudjelovanja u procesima takve vrste odnose se na mletačkoga kanonika, Splitsanina Lovru Papalija, koji kao istražitelj sudjeluje u postupku protiv četvorice prvooptuženih veslača-kažnjenika na mletačkoj ratnoj galiji (1704. god.). U svojstvu svjedoka sudjeluju u istom procesu i dva dalmatinska veslača-kažnjenika - Božo Matić i Jakov Gaspari iz Zadra (ASV, SU, b. 131). Godine 1715. iskaz Svetome oficiju podnosi kanonik kotorske stolne crkve Tripun Pasquali, tada stanovnik mletačke župe S. Martino. Riječ je o svjedočenju u svezi Pasqualijevog poznanstva sa Mlečaninom Nicolom Fontanom i služavkom Antoniom Contarini koji su zajednički sudjelovali u magijskim obredima (ASV, SU, b. 137). Tripunov je rođak kotorski kanonik Antonio Pasquali koji, zajedno sa dubrovačkim neofitom Nikolom Saraccom, svjedoči protiv Mlečanke Marije optužene za magijske čine u svrhu ispunjenja osobnih prohtjeva (izradba i "prilagodba" čudotvornog magneta) (ASV, SU, b. 138, 1716. god.). Za razliku od navedenih procesa, u kojima su dalmatinski građani prisutni kao osumnjičene osobe ili u svojstvu svjedoka, u četiri primjera riječ je o izravnim optužbama Svetoga oficija.¹³ U tim se primjerima za primjenu magijskih postupaka okrivljuju žene, od kojih su čak tri podrijetlom iz Zadra (sve su stanovnice Mletaka), a u jednom slučaju optužena potječe iz Klisa. Optužene pripadaju nižem društvenom sloju, njihova profesija i svakodnevna aktivnost (u nekim slučajevima prostitucija) graniči sa

¹³ Riječ je o procesima protiv Helene Krušić iz Klisa (1582), Andrijane Schiavone (1618), Antonije (1630) i Catarine Colomba (1721), sve tri podrijetlom Zadranske. Vidi: ASV, SU, b. 49, 72, 87, 139.

marginalnim skupinama, a mjesta njihovog prebivanja redovito su najsiromašnije gradske četvrti u predjelu Castello. Nijedan spomenuti proces nije dovršen te nam je sudbina dalmatinskih iseljenica nepoznata.

Posljednja skupina procesa odnosi se na istražne postupke protiv duhovnih osoba optuženih za ponašanje neprimjereno svećeničkim službama i duhovnim zvanjima. Poglavitito je riječ o raznorodnim vidovima svjetovnoga života nepriličnog svećeničkim zavjetima, pri čemu se kao najčešće spomenute optužbe navode priležništvo, blud, vrijeđanje svetih sakramenata, nezakonito obavljanje svećeničkih službi te podsticanje sukoba sa župskom zajednicom. Obuhvaćeno je razdoblje od 1619. do 1744. godine, a kao mjesta dotadašnjeg djelovanja optuženih spominju se Šibenik, Vodice, Dubrovnik i Kotor te otoci Krapanj, Brač i Hvar.¹⁴

Optužbe protiv duhovnih osoba razlikuju se od slučaja do slučaja prema ozbiljnosti i stupnju vjerodostojnosti. U primjeru bračkih svećenika Nikole Pekasovića (Nerežišća) i Ivana Ivaniševića (župnik u bračkom mjestu Dol),¹⁵ optužbe sadrže skup nepovezanih i nedovoljno obrazloženih navoda. U točkama optužbe se miješaju navodi za sklonost protestantizmu s onima za muhamedanstvo, ističe svećenikov površan odnos prema crkvi, svećenstvu, vjerskim obredima i lokalnoj pastvi uopće, ali i naglašava pretjerano svjetovna zaokupljenost materijalnim probicima i zabavom. Optužbe potpisuje niz bračkih uglednika i potom prosljeđuje mletačkom Svetom oficiju. Iako je inkvizicija po primitku izvješća naredila prikupljanje novih podataka o optuženima, procesi nisu nastavljeni, što možda upućuje kako uvjerljivost svjedočanstava nije izdržala provjeru koju je inkvizicija provela posredstvom povjerenika. Mnogo su ozbiljnije optužbe podignute protiv vodičkog župnika Bartolomea Juričevića (seksualni odnosi s nizom seljanki) i krapanjskog franjevca Narcisia (sklonost pedofiliji). Ni u jednom primjeru procesi nisu u cjelosti zaključeni, iako je vodički župnik - na zahtjev seoske zajednice - razrješen svećeničke službe u mjestu. Jedini primjer dovršenog procesa, provedenog na lokalnoj razini i u nadležstvu kotorskoga biskupa, zabilježen je u procesu protiv svećenika Ivana Pasqualia. Kao i u prethodnim skupinama procesa, i u istragama protiv duhovnih osoba spominju se u svojstvu

¹⁴ Riječ je o procesima protiv sljedećih duhovnih osoba: Nikole Pekasovića, kapelana u Nerežišćima na Braču (1619); Bartolomeja Juričevića, vodičkoga župnika (1620); svećenika Ivana Pasqualia iz Kotora (1621); Ivana Ivaniševića, župnika u Dolu na Braču (1662); fra Tome Azzalinia, augustinca u samostanu Sv. Jurja u Sućurju na Hvaru (1664); fra Narcisia iz Šibenika, franjevačkog redovnika na otoku Krapnju (1715) i fra Vicka iz Dubrovnika (1744). Vidi: ASV, SU, b. 73, 75, 77, 110, 111, 137, 143.

¹⁵ Riječ je o poznatom bračkom pjesniku (1608-1665) koji je u povijesti hrvatske književnosti poznat kao autor izrazito "antiženskog" djela *Kitta cvitya razlikoua* (Venezia 1642).

tužitelja, voditelja istrage i svjedoka brojne osobe koje su u to vrijeme imale značajno mjesto u crkvenom i društvenom životu svoje sredine. Najviše lokalnih uglednika zabilježeno je u procesima protiv svećenika Pekasovića i Ivaniševića, a posebice se izdvajaju članovi uglednih plemićkih obitelji Cerineo, Filippi, Gospodnetić, Ivellio, Mladineo, Niseteo, Prodić (Vicko),¹⁶ Tomasseo i drugi. Brojni su i sudionici procesa protiv fra Tome Azzalinija, augustinskoga redovnika iz samostana Sv. Jurja u Sućurju na otoku Hvaru. Istragu pokreću i u njoj sudjeluju brojni predstavnici crkvenoga života otoka Hvara: hvarski biskup, prior augustinskog samostana Sv. Marije u Jelsi (fra Nikola Goić), vikar augustinskog samostana Sv. Nikole u Hvaru (fra Nikola Tinazzi), prior augustinskog samostana na Braču (fra Juraj Tomiceo), prior samostana Sv. Jurja u Sućurju (fra Luka) i drugi. U procesu protiv kotorskog svećenika Ivana, potomka tamošnje ugledne plemićke obitelji Pasquali, kao glavni sudionici se navode knez Paris Malipero i biskup Jakov Pamfilio, dok se među ostalim sudionicima procesa u različitim ulogama spominju i kotorski plemić Vicko Bolizza, svećenik Mihovil Cisilla i drugi. Na posljetku, u procesu protiv franjevca Narcisia, sa mletačkom inkvizicijom izravno surađuju šibenski kapetan Ivan Balbi i biskup Ivan Dominik Calegari.

Mletačka inkvizicija imala je tijekom prošlosti zapaženu ulogu u društvenoj i crkvenoj povijesti istočnojadranske obale. Raščlamba sudskih procesa mletačkog Svetog oficija nezaobilazno je gradivo za proučavanje temeljnih vjerskih pokreta i idejnih gibanja na širem području mletačkih prekojadranskih stečevina. Prijelaz na islam i pravoslavlje u mletačko-turskim (po)graničnim krajevima te širenje i odjeci protestantizma uzduž istarsko-kvarnerskih i dalmatinskih gradskih komuna, svoju su važnu dimenziju dobivali upravo tijekom trajanja sudskih istraga i procesa protiv nosioca ili privrženika heretičkoga nauka. Primjeri procesa protiv osoba optuženih za pučko praznovjerje, poglavito za primjenu magijskih postupaka, zadiru u problematiku onodobnih poimanja religioznosti i vjerskog života običnih ljudi prošlih vjekova. Na posljetku, procesi u kojima su protagonisti katoličke duhovne osobe sa istočnojadranske obale, otkrivaju čitav niz imena istaknutih svećenika i redovnika, o čijem se "zategnutom" odnosu sa Svetim oficijem i rimskom središnjicom znalo vrlo malo.

Sadržaji pretežitog dijela obrađenih procesa zorno pokazuju kako odnos mletačke inkvizicije prema žiteljima prekojadranskih stečevina nije bio, kao što se to možda u prvi tren naslućuje, izrazito drastičan i poguban. Veći broj istražnih postupaka nije

¹⁶ Riječ je o glasovitom kroničaru otoka Brača (1628-1663), autoru povijesnoga djela *Cronica dell'isola della Brazza* (1662).

završavao izricanjem smrtne kazne ili dugogodišnjim tamnovanjem, već uobičajenim i ne pretjerano teškim duhovnim pokorama. Višegodišnja progonstva sa mletačkog državnog područja ili najdrastičnije - smrtne kazne - odnosile su se samo na državno opasne i utjecajem moćne nosioce određenih vjerskih gibanja protivnih službenom nauku Katoličke crkve (primjeri Markantuna de Dominisa i Balde Lupetine). Na kraju se može zaključiti da su procesi mletačke inkvizicije, poradi brojnosti i širokog tematskog raspona, iznimno važan izvor za proučavanje društvene i vjerske povijesti istočnojadranske obale.

THE VENETIAN INQUISITION AND THE EASTERN ADRIATIC COAST ANALYSIS OF LEGAL SUITS FROM THE 16th TO THE 18th CENTURIES

Lovorka ČORALIĆ

The Croatian Institute of History, HR-10000 Zagreb, Opatička 10

SUMMARY

The Venetian inquisition (Santo Ufficio) is the fundamental church institution, charged with control over the religious life of the citizens. The Venetian Saint office was founded in the mid-13th century, it was renewed in 1547 at the time when Protestantism began to spread in the Venetian area. Besides the church persons (inquisitor, nuncio, curate, Venetian patriarch), the Saint office consisted also of the representatives of the civil government (three Venetian noblemen - Tre Savi sopra eresia). In the Venetian State archives a few hundred legal trials held from 1541 till 1794 have been preserved. A number of trials concerns persons, by birth from eastern Adriatic coast, mainly from Venetian cross Adriatic acquired territories (Istra, Dalmatia, Boka). In the works of Croatian, Slovene and Italian historians the trial against outstanding participants of the Protestant movement in Dalmatia (Markantun de Dominis) and in Istra (Baldo Lupetina, Aurelio and Peter Paul Vergerio, Giovanni Battista Goineo and others), are mainly dealt with. The main intention of this article is to present the trials of less known persons, who nevertheless took an active part in church and social events in the entire territory of the eastern Adriatic coast from the 16th to the 18th centuries. According to the subjects the following groups of investigating trials have been treated: transition to Islam, and to the Greek orthodox church, Protestantism, popular superstition and procedures against the clergy. Because of an extremely great number and of great variety of themes, the trials of the Venetian Saint office are an important source for the study of social and religious elements of historical events in the larger area of the eastern Adriatic coast during the past few centuries.

IZVORI I BIBLIOGRAFIJA

- Albanese, F. (1875):** L'Inquisizione religiosa nella Repubblica di Venezia. Venezia. AMSI - Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria.
- Bellondi, V. (1902):** Documenti e aneddoti di storia veneziana (810-1854) tratti dall'Archivio de'Frari. Firenze.
- Benedetti, A. (1975):** Umago d'Istria nei secoli, II. Trieste 1975.
- Benrath, K. (1887):** Geschichte der Reformation in Venedig. Halle.
- Benussi, B. (1924):** L'Istria nei suoi due millenni di storia, Trieste.
- Bouwsma, W. J. (1968):** Venice and the Defense of Republican Liberty. U: Renaissance Values in the Age of the Counter Reformation. Berkley-Los Angeles.
- Bučar, F. (1910):** Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije. Zagreb.
- Bučar, F. (1917):** Reformacija medju Hrvatima u Istri. Vjesnik Kraljevskog Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskog arkiva, 19, Zagreb, 161-186.
- Cantimori, D. (1939):** Eretici Italiani del Cinquecento. Ricerche storiche. Firenze.
- Cantù, C. (1865-1866):** Gli eretici d'Italia. I-II. Torino.
- Cecchetti, B. (1874):** La Repubblica di Venezia e la Corte di Roma nei rapporti della religione. I-II. Venezia.
- Cella, S.:** Albona. Trieste s.d.
- Church, F. C. (1935):** I Riformatori Italiani. I-II. Firenze.
- Coglievina, M. (1950):** Pier Paolo Vergerio il Giovane. Pagine istriane, I, 4. Pola, 69-73.
- Comba, E. (1897):** I nostri protestanti. II (Durante la Riforma nel Veneto e nell'Istria). Firenze.
- Crnković, N. (1985):** Protestanti i "protestanti" u Istri i na Kvarnerskim otocima u 16. i 17. stoljeću. Croatica christiana periodica, IX, 16. Zagreb, 47-62.
- Cultura e società (1984):** Cultura e società nel Rinascimento tra riforme e manirismi (a cura di V. Branca e C. Ossola). Firenze.
- Cuscito, G. - Galli, L. (1976):** Parenzo. Padova.
- Čoralić, L. (1995):** Hrvati u procesima mletačke inkvizicije (prvi dio). Croatica christiana periodica, XIX, 36. Zagreb, 19-68.
- Čoralić, L. (1996):** Hrvati u procesima mletačke inkvizicije. Drugi dio: protestantizam. Croatica christiana periodica, XX, 37. Zagreb, 23-55.
- Čoralić, L. (1996a):** Hrvati u procesima mletačke inkvizicije. Treći dio: magija i ostali procesi. Croatica christiana periodica, XX, 38. Zagreb, 1-44.
- Čoralić, L. (1997):** Hrvati u procesima mletačke inkvizicije. Četvrti dio: magija i ostali procesi. Croatica christiana periodica, XXI, 39. Zagreb, 25-60.
- Črnja, Z. (1964):** Kulturna historija Hrvatske: Ideje - ličnosti - djela. Zagreb.
- Da Mosto, A. (1937):** L'Archivio di Stato di Venezia, I. Roma.
- De Franceschi, C. (1879):** L'istria. Note storiche. Parenzo.

- De Franceschi, C. (1964):** Istoria documentata della Contea di Pisino (a cura di figlio Carlo). Venezia.
- Dignano (1975):** Dignano e la sua gente. Trieste.
- Eresia (1974):** Eresia e Riforma nell'Italia del Cinquecento (Zbornik). Firenze-Chicago.
- Forlati Tamaro, B. (1971):** Pola. Padova.
- Georgijević, K. (1969):** Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni. Zagreb.
- Grendler, P. F. (1977):** The Roman Inquisition and the Venetian Press, 1540-1605. Princeton.
- Grendler, P. F. (1979):** The "Tre Savi sopra eresia", 1547-1606: a Prosopographical Study. Studi veneziani, 3. Venezia, 283-341.
- Gruber, D. (1924):** Povijest Istre. Zagreb.
- Kandler, P. (1883):** Fasti sacri e profani delle chiese episcopali di Parenzo e Pola. Parenzo.
- Kombol, M. (1961²):** Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda. Zagreb.
- Laszowski, E. (1909):** Matija Vlačić Franković (Mathias Flacius Illyricus), glasoviti Hrvat-Istranin XVI. vijeka. Zagreb.
- Lemmi, F. (1939):** La Riforma in Italia e i riformati italiani all'estero nel secolo XVI. Milano.
- Ljubić, Š. (1870):** O Markantunu Dominisu Rabljaninu. Rad JAZU, 10. Zagreb, 1-159.
- Ljubić, Š. (1870a):** Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa Rabljanina - spljetskoga nadbiskupa. Starine JAZU, 2. Zagreb, 1-260.
- Miculian, A. (1979-1980):** Contributo alla storia della riforma protestante in Istria I. Atti Centro di ricerche storiche-Rovigno, 10. Trieste-Rovigno, 215-230.
- Miculian, A. (1980-1981):** Il Santo Ufficio e la riforma protestante in Istria. Atti Centro di ricerche storiche-Rovigno, 11. Trieste-Rovigno, 171-240.
- Miculian, A. (1981-1982):** La riforma protestante in Istria (III). Processi di luteranesimo. Atti Centro di ricerche storiche-Rovigno, 12. Trieste-Rovigno, 129-169.
- Miculian, A. (1982-1983):** La riforma protestante in Istria (IV). Giacomo Morosini e la diocesi di Parenzo dal XV al XVII secolo. Atti Centro di ricerche storiche-Rovigno, 13. Trieste-Rovigno, 293-332.
- Miculian, A. (1983-1984):** La riforma protestante in Istria (V). Pier Paolo Vergerio, Giovanni Battista Goineo e le comunità eterodosse di Capodistria nel XVI sec. Atti Centro di ricerche storiche-Rovigno, 14. Trieste-Rovigno, 171-189.
- Miculian, A. (1984-1985):** La riforma protestante in Istria (VI). La diocesi di Cittanova nel XVI sec. Atti Centro di ricerche storiche-Rovigno, 15. Trieste-Rovigno, 61-108.

- Miculian, A. (1983):** Fonti inedite per la storia della riforma in Istria. U: L'Umanesimo in Istria. Firenze, 203-214.
- Miculian, A. (1989):** Protestantska reformacija u Pazinskoj grofoviji. Pazinski memorijal, XIII, 18. Pazin, 55-61.
- Mirković, M. (1938):** Flacius, Zagreb.
- Mirković, M. (1960):** Matija Vlačić Ilirik. Zagreb.
- Novak, G. (1952-1953):** Hereza Agostina Capogrossa, "protestanta", Splitsanina. Zgodovinski časopis, 6-7. Ljubljana, 596-603.
- Olivieri, A. (1981):** Fra collettività urbane e rurali e "colonie" mediterranee: L'"Eresia" a Venezia. U: Storia della cultura veneta, 3/III. Vicenza, 468-512.
- Papo, L. (1974):** Montona. Padova.
- Paschini, P. (1959):** Venezia e L'Inquisizione romana da Giulio III al Pio IV. Padova.
- Pavat, M. (1960):** La Riforma tridentina del clero a Parenzo e Pola. Roma.
- Pitassi, A. (1970):** Diffusione e tramonto della Riforma in Istria. La diocesi di Pola nel '500. Pos. ot. iz: "Annali della Facoltà di scienze politiche dell'Università degli studi di Perugia", 1968-1970. Perugia, 1-65.
- Pullan, B. (1985):** Gli Ebrei d'Europa e l'Inquisizione a Venezia dal 1550 al 1670. Roma.
- Salimbeni, F. (1983):** Fonti e studi sulla storia religiosa dell'Istria nel XVI secolo. U: L'Umanesimo in Istria. Firenze, 167-192.
- Schuller, F. (1950):** La riforma in Istria. Pagine istriane, I, 4. Pola, 63-68.
- Sestan, E. (1965):** Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale. Bari.
- Silvestri, E. (1903):** L'Istria. Vicenza.
- Stella, A. (1969):** Anabattismo e antitrinitarismo in Italia nel XVI secolo: nuove ricerche storiche. Padova.
- Vasoli, C. (1983):** A proposito di Francesco Patrizi, Gian Giorgio Patrizi, Baldo Lupatino e Flacio Illirico. Alcune precisazioni. U: L'Umanesimo in Istria. Firenze, 37-61.
- Vecchiato, E. (1891):** L'Inquisizione sacra a Venezia. Padova.
- Vodnik, B. (1913):** Povijest hrvatske književnosti. I. (Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća). Zagreb.